

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

*Савенко Віктор Васильович,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету Тернопільського національного
економічного університету
moosson@ukr.net*

АНТРОПОЛОГІЯ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ У ВИМІРІ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано закономірності формування, функціонування та розвитку суспільних відносин в умовах ціннісно-нормативної структури правової реальності; визначено методологічні рамки обсягу нормативності в праві; проведено аналіз взаємозалежності та взаємовпливу закону, правосвідомості та правової культури; розглянуто сучасні концепції правосвідомості; досліджено фундаментальні принципи формування правосвідомості в умовах юридичної гармонізації соціуму.

Ключові слова: правовий світогляд, правова свідомість (правосвідомість), правова культура, правова система.

Savenko V. ANTHROPOLOGY OF FORMATION OF CIVIL SOCIETY AND A DEMOCRATIC STATE IN THE MEASUREMENT OF LEGAL REALITY

The article analyzes the patterns formation, functioning and development of social relations in the conditions of the value-normative structure of the legal reality; the interdependence and interinfluence of law, legal awareness and legal culture have been analysed; modern concepts of legal awareness have been studied; the fundamental principles of formation of legal awareness in terms of legal harmonisation of modern Ukrainian society have been researched.

Key words: legal outlook, legal awareness, legal culture, legal system.

Постановка проблеми. Дискутуючи над проблемою юридичної гармонізації українського соціуму та побудови правової держави, дослідники зазвичай сходяться на думці, що розв'язання проблеми криється у підвищенні рівня правосвідомості населення та усуненні усіх ознак його правового нігілізму. Процес формування громадянського суспільства та правової держави, як і будь-які інші правові процеси у цьому контексті розглядаються через призму правової реальності. Тож логічно постає питання, яким же є механізм побудови громадянського суспільства та демократичної держави в розуміння законслухняності? Спробуймо сконструювати ситуацію саме у вимірі правової реальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості формування громадянського суспільства в умовах правової реальності стали об'єктом дослідження плеяди фахівців з філософії права. Зокрема, виявленню та теоретичному аналізу закономірностей формування, функціонування та розвитку суспільних відносин в умовах правової реальності присвячені праці В. Коробки, П. Баранова, С.Сливки, П. Рабиновича, С.Алексеева тощо.

Гене́за громадянського суспільства, стала предметом дослідження А. Мацюка, А. Піголкіна, Т. Герасиміва В. Селіванова, Н. Матузов, А. Малько.

До концепту юридичної природи закону та його впливу на функціонування громадянського суспільства зверталися П. Бергер, Т. Лукман, П. Бурдье, П. Рікер, В. Нерсесянц, М. Цвік, В. Ткаченко, О. Куціпака, С. Максимов, С. Сливка та ін.

Особливий інтерес при цьому становлять дослідження присвячені з'ясуванню суті правосвідомості у структурі правової системи. Тут можна виокремити кілька концептуальних напрямків дослідження проблеми: одні учені (Ю. Тихомиров, О. Скакун) розглядають правосвідомість як самостійний компонент правової системи, інші (В. Бабаєв і В. Протасов) – ставлять його у залежність від правової системи. Існують також розробки (С. Алексеев, Є. Харитонов), у яких подано непрямі вказівки на правосвідомість, як компонент правової системи [1, с. 62].

Мета статті – розкрити закономірності формування, функціонування та розвитку суспільних відносин в умовах ціннісно-нормативної структури правової реальності та проаналізувати механізми впливу закону на рівень правосвідомості та правової культури у громадянському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Громадянське суспільство та правова держава – це два взаємозумовлені компоненти одного цілого. Важко однозначно сказати, який з цих феноменів виник першим, втім, найімовірніше, саме громадянське суспільство створило передумови для генезису правової держави, наріжним

каменем якої стала законослухняність.

Будь-яке вчення щодо належного стану суспільства і механізмів його регулювання буде цілком релевантним щодо праворозуміння. Річ у тім, що право, правовідносини, правова діяльність природно впливають на свідомість людей у вигляді певних знань і оцінок, почуттів і звичок, що сукупно утворюють особливу форму суспільної свідомості – правосвідомість. У праві відображаються уявлення окремої соціальної групи або конкретного індивіда не тільки про саме право, але й про інститути держави, що забезпечують існування права: правосуддя, законності тощо. При цьому ступінь правосвідомості є одним з найважливіших показників загального правового стану суспільства, його правової культури.

Немає потреби спеціально доводити, що сучасні уявлення про громадянське суспільство – це результат їх тривалої еволюції в історії філософської, політичної та правової думки. Саме цим пояснюється їх різноманіття і суперечливість [2].

Генезу становлення громадського суспільства як феномену сьогодення можна простежити через призму трьох еволюційних етапів, перший з яких пов'язаний із процесом виникнення соціально-економічних та політичних передумов розвитку його розвитку; другий – пов'язаний із закріпленням панівних принципів права, таких як рівність, політичні права, економічні свободи; третій – характеризується еволюцією постіндустріальних процесів, пов'язаних із НТР, механізацією виробничих процесів, економічним різноманіттям та прогресом, менеджеризацією управлінських процесів тощо [3, с. 176].

Одним з основних постулатів концепції громадянського суспільства є безапеляційне й абсолютне визнання того, що держава як інституція існує для того, щоб служити інтересам кожної конкретної особи зокрема та панівної частини суспільства загалом. Держава має діяти лише в межах закону та не виходити за його демаркаційні лінії практично за жодних, навіть благих потреб. Стан взаємовідносин між державним апаратом та громадянським суспільством характеризує прогрес, безпеку і благоденство. Зрештою, лише громадянське суспільство є і автором, і запорукою конструювання правової держави.

Наведені вище поняття характеризують громадянське суспільство як автономну і багато в чому стихійну силу, здатну зруйнувати або зберегти усталений соціальний порядок, уособленням якого виступає державний лад. Громадянське суспільство найчастіше розглядається як один з атрибутів цивілізації. Громадянське суспільство і держава розмежовують суспільне життя на дві відносно самостійні, але, разом з тим, взаємозалежні сфери – громадянську і державну. Однак цей поділ є достатньо умовним, адже насправді зазначені сторони суспільного життя перебувають у діалектичній взаємодії і, за певних обставин, здатні переходити одна в одну, у цьому сенсі держава може розглядатися як офіційне вираження громадянського суспільства й інтересів людини. Відтак є усі підстави стверджувати, що громадянське суспільство можна характеризувати одночасно в кількох семантичних аспектах. Скажімо, визначати його, як форму спілкування (форму суспільних відносин), або ж – як суспільну організацію або соціальну систему, що є цілісним феноменом суспільного буття.

Умовою функціонування громадянського суспільства є максимальна реалізація правового статусу особи, виконання та дотримання нею комплексу своїх прав та обов'язків. Проте, усвідомлення механізмів правової дійсності ускладнюється без розкриття властивих їм суперечностей (наприклад, відображення в праві інтересів і потреб суспільства чи окремої людини свідчить не тільки про відповідність, а й про певне протистояння цих інтересів і потреб). Подібні протиріччя є рушійною силою в розвитку правових явищ у демократичному суспільстві. Ступінь здатності індивіда до упорядкування своїх особистих інтересів та потреб, визначає характер її соціальної поведінки (правомірна чи неправомірна), а також здатність до усвідомлення принципів та ідей існування права. Тому наявність твердих, стійких правових переконань людини є визначальним чинником її стійкості щодо протиправної поведінки [4, с. 785].

Таким чином, можна стверджувати, що суспільно-правомірна активність людини у громадянському суспільстві криється у засвоєнні нею правових знань, моделюванні стійких правомірних переконань та соціально активній поведінці.

Ефективність формування правомірної поведінки людини ґрунтується на механізмі ціннісного збагачення її свідомості ідеалами правової культури та усвідомленні нею суспільно-ціннісних переваг зміцнення її правового статусу.

Важливе значення у цьому процесі відводиться праву як механізму забезпечення соціальної стабільності та безпеки в умовах соціуму. Правовий порядок у даному випадку розглядається як мікрофеномен, що співіснує з онтологією й деонтологією усіх правових явищ, відповідаючи на питання не лише про те, якими є ті чи інші правові явища, але й якими вони мають бути. Разом з тим слід зазначити, що регулятивна функція права поступово нівелюється, і те, що раніше здавалося правильним, сьогодні вже не виглядає таким. Зокрема стан аномії (суспільної, правової) призводить до того, що практично будь-яку норму права, будь-яку цінність, яку воно захищає, більшість суспільства ставить під сумнів. Правова активність населення падає, рівень порушень закону зростає, право стає засобом політичної та економічної боротьби, а не ідеалом, втрачається «сприйняття» норм позитивного права, за недотримання і за невиконання яких настає відповідальність, а це є важелем впливу на людину з боку держави. Що можна говорити за таких обставин про норми природного права, дотримання яких забезпечуються внутрішнім переконанням, совістю і моральними принципами людини? Ці норми, практично, ігноруються людьми, хоч є і такі люди, котрі всупереч обставинам не змінюють власних морально-ідейних переконань, не порушують суспільного і правового порядку [5].

Ми акцентуємо увагу на такому стані суспільства тому, що сьогодні багато країн світу, зокрема й Україна, перебувають або виходять з такого стану в процесі власної еволюції. Аномія неминуха при переорієнтації суспільства на інші моральні, економічні, політичні та правові цінності, у ситуаціях економічних і політичних криз, воєн, революцій, змін ладу і форм правління тощо. Це своєрідна криза цінностей суспільства, що неминуче призводить до зміни правосвідомості людей, переорієнтування її на правомірне світосприйняття на основі суспільних інтересів та потреб.

Примусова сила закону є не що інше, як модель суспільних відносин, зовнішнє обмеження можливостей індивідів. Розглядаючи аномію як суспільно-правовий конфлікт, потрібно визнати, що це явище може призвести до «революційних дій» з боку незгідних із цінностями, нормами закону, якщо правова свідомість, зустрічаючи опір інститутів, що захищають закон, не знаходить інших шляхів перетворення політичної та правової системи.

Вплив суспільної аномії на правові цінності потрібно розглядати як кризу правової та політичної систем загалом, їх основних цінностей, у якій право вже не може підтримувати єдності в суспільстві, і тому, щоб уникнути неправомірної діяльності людини, потрібно звертатися до природно-правових цінностей. Відсутність відчуття належності людини до суспільства і держави, відчуття справедливості закону призводить до втрати людиною відчуття морального обов'язку і відповідальності перед вищою божественною силою. Людина починає скептично ставитися до правових цінностей і її єдиною релігією може стати філософія заперечення істини.

Межі пізнання правової реальності соціальним суб'єктом обумовлюють не тільки об'єкт відображення, але форми і способи цього відображення, що визначають функції, соціальне призначення пізнаваного правового явища. Так, форми відображення людиною правої реальності – це поняття і уявлення про правові норми, свої обов'язки і права, ціннісно-нормативні оцінки. Способами відображення є правосвідомість, правозастосовна практика. Виходячи з цього, складно погодитися з думкою В. Бабаєва, який визначає правове життя тільки з позитивних позицій. «Соціально-правове життя, – вважають науковці, – це сукупність різноманітних видів і форм конструктивної спільної діяльності людей у сфері права, спрямованої на забезпечення умов і засобів існування, реалізацію індивідуальних і суспільних потреб, інтересів і цінностей» [6, с. 21].

У пізнанні правозастосовної діяльності можна умовно виділити два рівні (аспекти, зрізи) пояснення: ціннісно-орієнтувальний, який дозволяє розкрити її призначення в правовому житті для особистості, суспільства, держави, і практико-орієнтувальний, завдання якого полягає в тому, щоб відобразити принцип «роботи» правозастосовної діяльності.

Видається, що в аспекті ціннісно-орієнтувального пояснення феномена правозастосовної діяльності найбільш продуктивним є один з інтеграційних підходів до праворозуміння – концепція природно-позитивного права – права в людському вимірі. Водночас першорядне значення, на наш погляд, мають такі ідеї концепції природно-позитивного права: усвідомлення, закріплення і гарантування прав і свобод є основною місією, призначення права; права і свободи особистості, психологічна та соціальна сутність людини, правовий зміст законів, інших джерел права виникає природи людини, ґрунтується на його правах і свободах.

До ціннісно-орієнтаційної діяльності можна віднести і буденно-практичне вироблення уявлень про заборонене, належне, доцільне і захист особистісної системи правових цінностей загалом. Звичайно, поняття ціннісної орієнтації не в змозі повністю охопити все різноманіття взаємозв'язків людини з об'єктивною дійсністю, до кінця розкрити внутрішні механізми її поведінки. Але, тим не менше, ціннісні орієнтації можуть являти собою певну структуру відносин особистості до фактів правової дійсності. Тому, знаючи зміст ціннісних орієнтацій конкретної особистості або певного її типу, тобто домінуючий спосіб правового орієнтування в соціальній дійсності (за допомогою логіки буденної свідомості або шляхом усвідомлення ідеологічного сенсу цінностей), знаючи специфічний об'єкт орієнтації (ті чи інші правові нормативи, правові відносини, матеріальні чи духовні блага) та умови орієнтації (характер соціального середовища і цінності, що функціонують в ньому, індивідуальний правовий досвід життя), можна з певним ступенем точності моделювати ймовірну майбутню правову поведінку людини в тих чи інших ситуаціях.

Висновки. Отже, в дослідженні процесу становлення громадянського суспільства та демократичної держави у вимірі правової реальності слід звернути увагу на взаємозв'язок та взаємообумовленість філософсько-юридичних категорій «громадянське суспільство» та «правова держава».

Громадянське суспільство забезпечує динамізм і передумови для конструювання правової держави, а законотворчість виступає принципом, що забезпечує буття правової держави.

Поняття «громадянське суспільство» та «правова держава», а також принцип законотворчості слід розглядати в універсумі правового порядку. Змістом функціонування громадянського суспільства з точки зору правового порядку є максимальна реалізація правового статусу особи, законності та правомірності [7].

Закон у структурі правової реальності в онтологічному вимірі соціальної взаємодії набуває змісту в контексті постійного і системного аналізу виразних тенденцій правової практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Савенко В. Вплив закону на формування правосвідомості людини у громадянському суспільстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. Херсон, 2014. Вип. 6–1. Том 1 С.62–65.

2. Литвинов О. М. Філософія права Павла Новгородцева: суспільний ідеал-право-держава : монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 292 с.
3. Рицай І. Взаємодія громадян та правоохоронних органів в контексті формування правової держави: правові, історичні, філософські, психологічні аспекти. *Громадянське суспільство: матеріали всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Львів : ЛьвДУВС, 26 вересня 2008 р. Львів, 2008. С. 174–179.
4. Пінська О.С. Правова свідомість : загальна характеристика, основні риси та структура. *Форум права*. 2011. № 1. С. 784–788.
5. Бехруз Х. Праворозуміння, розуміння права і правова система. *Право України* 2010. № 4 URL : <http://www.info-prensa.com/article-335.html>
6. Бабаев В. К. Общая теория права: курс лекций. Москва: Юристъ, 2004. 512 с.
7. Герасимів Т. З. Розбудова громадянського суспільства в Україні: державно-владний підхід. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: юридичні науки*. Львів, 2015. № 813. С. 86–95.

REFERENCES:

1. Savenko, V. (2014). Vplyv zakonu na formuvannya pravovidomosti liudyny u hromadianskomu suspilstvi [Influence of the law on the formation of human justice in civil society]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Yurydychni nauky*, 6–1, Tom 1, 62–65 [in Ukrainian].
2. Lytvynov, O. M. (2009). *Filosofii prava Pavla Novgorodtseva: suspilnyi ideal-pravo-derzhava: monohrafiia [Philosophy of Law Pavel Novgorodtsev: The social ideal-right-state: a monograph]*. Luhansk: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka [in Ukrainian].
3. Rytsai, I. (2008). Vzaiemodiia hromadian ta pravookhoronnykh orhaniv v konteksti formuvannya pravovoi derzhavy: pravovi, istorychni, filosofski, psykholohichni aspekty [Interaction of citizens and law enforcement bodies in the context of formation of the rule of law: legal, historical, philosophical, psychological aspects]. *Hromadianske suspilstvo: materialy vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Lviv : LvDUVS, 26 veresnia 2008*, 174–179 [in Ukrainian].
4. Pinska, O.S. (2011). Pravova svidomist: zahalna kharakterystyka, osnovni rysy ta struktura [Legal consciousness: general characteristics, main features and structure]. *Forum prava*, 1, 784–788 [in Ukrainian].
5. Bekhruz, H. (2010). Pravorozuminnia, rozuminnia prava i pravova systema [Understanding, understanding the law and the legal system]. *Pravo Ukrainy*, 4. Retrieved from <http://www.info-prensa.com/article-335.html> [in Ukrainian].
6. Babaev, V. K. (2004). *Obshchaia teoriya prava: kurs lektsyi [General theory of law: a course of lectures]*. Moskva: Yuryst [in Russia].
7. Herasymiv, T. Z. (2015). Rozbudova hromadianskoho suspilstva v Ukraini: derzhavno-vladnyi pidkhid. [Building a Civil Society in Ukraine: A State-Owned Approach.]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya: yurydychni nauky*, 813, 86–95 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.03.2019

УДК 34.02

Рябовол Лілія Тарасівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін
та адміністративного права
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
lryabovol8@gmail.com

ВЛАСТИВОСТІ СУЧАСНОГО ЮРИДИЧНОГО ПРАВА ЯК РІЗНОВИДУ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ

У статті визначено найбільш загальні властивості юридичного права, що ідентифікують його і, за якими воно якісно відрізняється від інших видів соціальних норм. Описано такі властивості юридичного права, як: об'єктивність, нормативність, формальна визначеність; загальнообов'язковий, державно-, інтелектуально- та свідомо-вольовий характер; встановлення та/або санкціонування державною і забезпечення як державним примусом, так і внутрішніми переконаннями людей у необхідності виконувати його вимоги; універсальність і системність; відповідність ідеалам справедливості й свободи. Встановлено, що сучасне юридичне право постає як інструмент досягнення соціального компромісу й забезпечення добробуту.

Ключові слова: соціальні норми, юридичне право, норма права, державний примус.

Ryabovol L. QUALITY OF MODERN LEGAL LAW AS A TYPE OF SOCIAL NORMS

The article defines the most general quality characteristics of the legal law, which identify it, and which it qualitatively differs from other types of social norms. Described such quality characteristics of legal law as: objectivity, normativity, formal